
Мікола Дубоўскі

...Эх! Вайна, вайна,
каб цябе, падлу...

У кожнага – свая вайна

*Аповесць**

Тры дні навабранцы елі і спалі. Досьць клопатаў было толькі ў гаспадарнікаў. На чацьвёрты дзень раніцаю на двор завіталі людзі ў цывільным. Спачатку яны трымаліся асобна, нечага чакалі. Калі атрад стаў у калону, маёр аб'явіў:

– У Варшаве ў тунэлях многа нашых. Іх трэба выратаваць, непрыкметна вывезьці ў лясы. Падзелімся на групы. У кожнай будзе свой праваднік, – Лэнза паказаў на цывільных.

Кужэльны і букавінец трапілі ў дзясятку, якую павёў пажылы варшавяк. Калі адышлі ад Гэрліху, ён спыніўся і паведаміў:

– Да Варшавы два дні пешага шляху. Ісьці будзем пераважна ноччу, бо немцы ля самага гораду і ў яго навакольлі дужа пільныя. Рускія вось-вось пачнуць наступленьне і прабрацца на бераг Віслы стане яшчэ цяжэй. Над ракою ўвесь час вісяць ракеты. А трапіць

**Часопісны
варыянт.*

*Заканчэньне.
Пачатак
у №3 (15)*

нам туды трэба абавязкова – там выхад гарадскога калектара, праз які дасягнем падзямелья. Разуваю, што вельмі рызыкаўна, але іншага шляху ўратаваць паўстанцаў няма. – Праваднік уздыхнуў, нейкія хвіліны маўчаў, пэўна, чакаў, што хто-небудзь нешта скажа. Ніхто не азваўся.

Ішлі, як і раней, лесам, праз ноч ён парадзеў, і ўсе ўбачылі засьнежаную, пакрытую лёдам раку. Гэта была Вісла. Па-над ёю цягнуліся лазьнякі, дзе-нідзе бераг рабіўся высокім, а затым зьніжаўся. Часта даводзілася далёка адыходзіць ад русла, абыходзіць восеньскія разьлівы. Часам доўга адседжваліся ў лазьняках, бо недзе непадалёку раўлі маторы, бухалі гарматныя стрэлы. Праваднік нічога не тлумачыў. Харчаваліся нямецкімі кансервамі, якія па пяць бляшанак на чалавека выдалі ў Гэрліху.

Пад раніцу трэцяй, як пакінулі Гэрліх, ночы прыйшлі да месца. Было цёмна. З аднаго боку сьцішана хлюпала, з другога – над галовамі вісеў абрывісты бераг. Ішлі пад ім, ціснуліся да яго, калі на вадку клаўся доўгім слупам прамень пражэктара. Сьвятло мацала раку, яе берагі і ўзьнімалася ўгару. Затым у неба з шыпеньнем ляцелі ракеты. Праважаты пры сьвятле даваў знак спыніцца. Як толькі рабілася цёмна, ішлі далей. Так цягнулася з гадзіну. Нарэшце наперадзе ў сьвятле ракеты ўбачылі лазьнякі. Праваднік спыніўся і пачаў мацаць высокі бераг. Усе асьцярожна ступалі за ім.

– Тут, – ціха сказаў ён. – Зараз, калі засьвеціць ракета, убачыце. Патухне – палезем.

Ракета, як пачула яго, зашыпела і высьвеціла ў беразе адтуліну, вышынёю больш за метр. Яна нагадвала верх занесенай рачным ілам старой цаглянай брамы.

– Лезьце за мной і трымайце нападатове зброю, бо тут могуць быць і немцы, – цывільны прыгнуўся і ступіў у калектар. Праз некалькі крокаў адтуліна пашырэла, ведучы ўглыб. Праваднік выняў з-за пазухі невялікі газавы ліхтар і запаліў яго:

– Мы ў галоўным калектары. Мяне клічуць Адам Турэвіч. Калі немцы захопяць, – я вас ня ведаю, а вы – мяне. Сустрэліся ў падзямельлі. Зразумелі?

Усе прамаўчалі, і Турэвіч рушыў далей.

Пад нагамі булькацела вада, пахла затхласьцю і сырасьцю, але было зацішней і цяплей, чым там, на беразе. Калектар, наколькі яго выхопівала сьвятло ліхтара, пралягаў проста. Праз роўныя адрэзкі ад галоўнага каналу адгаліноўваліся рукавы. Там таксама струменіла вада. Прайшлі яшчэ нейкі адцінак шляху і прыкмецілі падвышэньне. Турэвіч дастаў з кішэні складзены аркуш паперы, разгарнуў яго, паднёс да вачэй, а ягоныя спадарожнікі паселі на сьлізкі дол, падклаўшы пад сябе хто што – аўтамат, карабін, рукавіцы, рэчмяшок.

– У план глядыць – боіцьця заблудыцца, – букавінец заварушыўся ля Кужэльнага і смачна пазяхнуў. Сьцяпан Пятровіч змаўчаў, толькі часьцей засмактаў самакрутку тытуню, на якую толькі што разжыўся ў хлопца Антоніка. Кужэльны ўбачыў ягоны хатуль і зразумеў, чаму той так моцна соп ззаду. Рэчмяшок юнака быў пад завязку наладкаваны патронамі.

Далей зноў ішлі нікуды не звачваючы, хоць на шляху трапляліся ўсё тая ж адгалінаваньні. Калектар пачаў паглыбляцца. На мокрых ходнічках ногі сьлізгаліся, як на гладкім лёдзе. Насьцярожаная цішыня ды

аднастайнае булькатаньне вады сьведчылі, што тут – глухое бязмежжа пустаты. Букавінец зрэдку мармытаў пра сябе:

– Мо дарымна мы піўзем. Тут, мабуць, ні тых піўстанціў, ні німціў нэма.

Яму не адказвалі. Турэвічаў ліхтар плыў па скляпеньні. Раптам на версе загрузатала. Праваднік спыніўся.

– Над намі пяць метраў, а то і больш. Мо швабы б’юць па мурах, а мо... – Ён не дагаварыў, бо ў гэты момант грывнула так моцна і працяжна, што са столі паляцеў мокры мох і вострыя аскепкі цэгля. Бухнула яшчэ. Усе застылі ў страху, прыслухаліся. Грукат паўтарыўся, але аддалена. Толькі зрушылі з месца, як Турэвіч узняў руку, даючы знак спыніцца.

– Чую, бягуць! Падрыхтавацца да бою! – праваднік схаваў за пазуху ліхтар, – мо нашы, а мо і немцы.

Заляскалі замкі вінтовак і аўтаматаў, наступіла трывожнае чаканьне. Тупат невядомых набліжаўся. Удалечыні ўзьнікла сьвятло. Яно спачатку плыло па столі, а затым заліло сьцены, асьляпіла вочы.

– Швабы! – убачыў факелы Турэвіч і стаў страляць, а за ім усе астатнія. Калектар запоўнілі дым і выкрыкі па-нямецку. Страляніна цягнулася некалькі хвілінаў. Сьвятла паменела.

– Кладзіся! – закрычаў Турэвіч. – Зараз ачомаюцца. – Яго словы заглушыла доўгая кулямётная чарга. Запальныя кулі завізгаталі над імі, выбіваючы кускі цэгля, што, як шрот, разьляталіся ў розныя бакі. Да кулямётных стрэлаў далучыліся аўтаматныя. “Хлопцы! Назад да адгалінаваньня!” – прарваўся праз клёкат стральбы Турэвічаў крык.

Група па бруднай вадзе адпаўзла назад. Сьвятло факелаў зноў загойдалася, заскакала па столі і сьценах. Ніхто ня бачыў, дзе тое адгалінаваньне, а толькі імкнуўся хутчэй адпаўзыці...

Нейкі час група, трохі супакоіўшыся ад перажытага, ішла назад. Турэвіч наперадзе сьвяціў і старанна разглядаў разгалінаваньні, але ня збочваў. Было зразумела, што ён цяпер кепска арыентуецца і шукае знаёмы шлях. Тым часам прыціхлая кананада пачала ўзмацняцца – яе грукат дужэў і зноў набліжаўся. Раптам праваднік спыніўся:

– Глядзіце! Здаецца, там людзі. Гэй, хто вы? – ён памахаў ліхтаром. У сьвятле азначыліся тры постаці. Яны, трымаючы адно аднаго, ледзь рухаліся насустрач.

– Варшавякі мы. Хаваліся тут ад налёту.

– Нямецкага?

– Не. Бальшавікі Варшаву бяруць. Там усіх заваліла, а мы... – той, хто гаварыў, захістаўся, Турэвіч падтрымаў яго.

– Хлопцы! У каго бінт? Трэба іх перавязаць.

Разам з параненымі накіраваліся далей у пошуку выхаду з калектару, але праз колькі метраў спыніліся – наперадзе дыхаў дымам і пылам абвал. Вярнуліся на ранейшае месца, чакалі, бо Турэвіч зноў шукаў адгалінаваньне, па якім можна выйсьці з падзямельля. Урэшце знайшоў. Канал быў вузейшы, бяз ходнічкаў, таму пайшлі проста па вадзе, якая месцамі бралася вышэй за калені. На яе ніхто не зважаў – імкнуліся як мага хутчэй выбрацца ў больш-менш ціхае месца, дзе не варушыцца цэгла і ня так страшна грукоча на версе. Сьцяпан Пятровіч ня зводзіў вачэй з ліхтара Турэвіча і не зьвяртаў увагі, што нехта за ім стогне, просіць у Бога ра-

таваньня. Пры пераходзе аднаго месца групу зноў напаткаў дым, які плыў са шчылінаў столі каналу, лез у вочы і рот. Нарэшце апынуліся на пляцоўцы, ад якой у розныя бакі пачыналіся два адгалінаваньні. Пасярэдзіне яе вілася ўверх жалезная лесьвіца і сваімі канцамі ўпіралася ў круглую столь з бетону. Але ў ёй дзіркі не было. Турэвіч агледзеў верх, прыслухаўся.

– Тут бясъпечней. Бетон – ня цэгла. Яго залілі, відаць, перад вайной. А лесьвіцу пакінулі для гісторыі... – Турэвіч заспакойваў сябе і сваіх спадарожнікаў. Усе паселі на халодную і мокрую падлогу. Параненыя варшавякі, якія дагэтуль хоць як яшчэ трымаліся, а тут зусім здалі, трызнілі, прасілі вады.

Сьцяпан Пятровіч дастаў тэрмас, наліў кіпенню, стаў паіць параненых. Турэвіч, глядзячы ў сваю талерку, каторы раз спрабаваў вызначыць месца знаходжаньня.

Потым зноў тупалі па вузкім адгалінаваньні. Як і раней, пад нагамі хлопала, а наверху грукатала. Ліхтар правадніка выхопліваў то столь, то сьцены са старой цэгля, заімшэлай і вільготнай. Турэвіч намагаўся ўбачыць хоць які люк, а канал, як на бяду, быў глухі і бясконцы. Але варшавяк не губляў надзеі – упарта мкнуў наперад. Група плюхала і плюхала па вадзе досыць доўга, і раптам сьвятло ліхтара здаля выхапіла парэнчы лесьвіцы. Праваднік радасна ўскрыкнуў і засьпяшаў туды. Калі наблізіліся, пераканаліся, што не памыліся: сапраўды – гэта быў выхад з калектару. Турэвіч па прыступках падняўся пад столь і ўважліва асьвятліў іржавы люк:

– Мы пад Старым мястам. Такія адтуліны толькі пад ім. Паспрабую адчыніць. – Ён падняўся вышэй, нагнуў галаву і, ухапіўшыся за парэнчы рукамі, стаў ціснуць плячыма на жалезнае вечка. У падземельле дыхнула сьвежым марозным паветрам, звонку чуўся моцны гул, трэск і грукат. Праваднік высунуўся на паверхню да пояса. Усе назіралі за ім.

– Там ноч. Наўкола бухаюць снарады. Пачакаем раніцы, а тады і вызначымся, як быць.

Праваднік адыйшоў ад лесьвіцы і прысеў ля сьцяны, дзе было меней вады. Навабранцы маўчалі як анямелыя. Выбухі сталі мацнейшымі, падалося, што столь нібы заварушылася. Затым данёсься пранізлівы сьвіст, і грывотны выбух страсянуў падземельле. Турэвіч падняў над галавою ліхтар і дзіка закрычаў:

– Бяж-ы-ы-ым... – яго голас перакрыў новы выбух.

Цагляная столь раскалолася і буйнымі глыбамі паляцела на галовы людзей. За ёю зашаргацела, як вада, што прарвала дамбу, зямля...

Кужэльны прыйшоў у сябе, калі адчуў, што на ягоныя грудзі цісьне нешта моцна і балюча. Паварушыў галавою, і з твару, быццам мокрая ануча, спаўзла сырая зямля. Дыхаць было цяжка. Нейкі момант ня мог уцяміць, дзе ён і што з ім. Вочы нічога ня бачылі – стаяла суцэльная цемень. У галаве і вушах – бясконцы гул. Паварушыў рукою, выцягнуў яе з зямлі і стаў мацаць грудзіну. Далонь натыкнулася на нешта цьвёрдае. Правёў па паверхні і здагадаўся, што гэта кавалак столі. І тут памяць вярнулася да яго. Сьцяпан Пятровіч зразумеў, што адбылося. Ад усведамленьня, што ён завалены ў падземельлі, халодны пот паплыў па твары. Нейкі момант ён ляжаў нерухома. Адчуў холад, спрабаваў варушыцца і ня мог – непадуладнае цела было, як у пастцы.

– Канец! – навярнуліся сьлёзы, і ён закрычаў. Але голасу свайго не пачуў, толькі яшчэ мацней загуло ў вушах. – Тут і сканаю. Ніхто ніколі ня знойдзе нават косьці, – у яго галаве праносіліся думкі адна страшнейшая за другую, – Божа, калі ты ёсьць, дапамажы мне. – Ён зноў намагаўся адчуць сваё цела, але дарэмна – яго як не было. Зьнямогся і заціх. Сьвядомасьць паступова адыходзіла і наплывала дзіўнае забыцьцё. Прытомнасьць вярнулася, калі ён пачуў наверху моцныя выбухі. Зноў пасыпалася зямля. Вызваленаю рукою Кужэльны зьмятаў яе з твару, а яна ўсё сыпалася і сыпалася. Так цягнулася, пакуль выбухі не аддаліліся і не аціхлі. Калі Кужэльны зноў выслабаніў твар, яго нібы асьляпіла. Зажмурыўся і доўга не адважваўся глянуць – ня верыў, што аднекуль пранікла сьвятло. Потым усё ж адкрыў павекі і ўбачыў уверх над сабою, ня больш чым у метры, дзірку.

“Выйсьце! – радасна забілася сэрца. – Трэба адкопчацца!..” Кужэльны адгроб зямлю з грудзей і стаў саштурхваць цагляны кавалак столі, напружыўся і з сілаю ссунуў яго ўбок. Дыхаць палягчэла. Нейкі момант адпачываў, а потым стаў адкопчаць другую руку. Спачатку ён не адчуваў яе, затым у далоні, пальцах закалола, запякло, і рука ажыла. Аддыхаўшыся, Кужэльны ўпёрся локцямі і прыўзняў тулава. У сьпіне нешта балюча хруснула. Ён яшчэ раз намогся і сеў. Доўга глядзеў на дзірку і радаваўся – зьявілася ўпэўненасьць, што ўратаецца.

Высока над галавою вісела шэрае неба, з якога падаў сухі сьнег. Сьцяпан Пятровіч абапёрся на рукі і вылез з падзямелья. Ад сьвежага паветра закружылася галава, працяў холад.

Страляніна наўкола то мацнела, то цішэла, але не перапынялася. Кужэльны не рызыкнуў адразу вылезьці з ямы, па-над якой віднеліся муры. З-за іх клубіўся чорны дым, рэзка пахла гарэлым. Ён адпоўз убок ад свайго лазу і вырашыў чакаць да цемры. Час ішоў марудна. Кужэльны, скурчыўшыся, ціснуўся да халоднай зямлі, пераварочваўся то на адзін, то на другі бок, каб хоць неяк сагрэцца.

З надыходам вечару крыху аціхла, і Кужэльны пачаў выбірацца з ямы наверх. Пасьля некалькіх спробаў яму ўдалося ўхапіцца за край варонкі і апынуцца ля тае сьцяны, што бачыў зьнізу. Аддыхаўся, пачаў рухацца ўздоўж муру, мацаў рукамі, каб знайсці ўваход. Непадалёку за сьцяною Кужэльны выразна пачуў гаворку на польскай мове.

– Давай пакурым, Франэк, – сіпеў нехта побач. – Мо яны на нас больш не палезуць. Рускія з плошчы іх выбілі.

– Пэўна, так, ціха ж... Руская артылерыя паўдня малаціла то па швабах, то па нас. Сувязістаў на тым месцы сьцяной накрыла. Добрыя хлопцы, шкада... Гарэлка ў іх была. Частавалі, калі дрот туды цягнулі. Цяпер нам бы яе, каб пагрэцца.

– На! – чыркнула запалка і запахла тытунём. Кужэльнаму раптам вельмі захацелася закурыць, і ён памкнуўся далей. Зрабіў некалькі крокаў і ўвайшоў унутр разбуранага будынку.

– Хто тут? – той жа сіплы голас прагучаў у цемры.

– Свой я, хлопцы.

– Глядзі, краёвец! – запалка асьвяціла Кужэльнага. Ён убачыў вайскоўца ў польскай форме і рагатыўцы.

– Адкуль узяўся?

– З ямы, што тут, блізка... ад бомбы. Дайце закурыць.

– А туды што, разам з бомбаю? – падаў у рукі Кужэльнаму цыгарэту вайсковец.

– Мы былі там, пад зямлёю. Усіх нашых заваліла, а я выпаўз.

– Што, прабіла да скляпеньня?!

– Дастала, – смачна цягнуў цыгарэту Кужэльны.

– А мы з Арміі Людовай, чуў пра такую? З рускімі Варшаву вызваляем. Тут другія суткі тырчым. Швабы на нас лезьлі, каб прарвацца з акружэньня. Заставайся пакуль што з намі.

Новыя знаёмыя пачаставалі Кужэльнага мерзлым хлебам, далі з біклагі вады. Затым усе трое забіліся ў кут разьбітага дома, ціснучыся адзін да аднаго, драмалі да раніцы. Калі разьвіднела, Кужэльны ўгледзеў насупраць муроў вуліцу, суцэльна ўсланую бітай цэглай і шклом. Было ціха, здавалася, што тут больш нікога няма. Але праз нейкі час з муроў на вуліцу высыпалі польскія жаўнеры. Яны абдымаліся і крычалі, што Варшава вольная – немцы ўцяклі. Дзесьці на бліжэйшых вуліцах моцна грукаталі танкі. Задымілі вогнішчы, запахла ежай. Аднекуль зьявіліся цывільныя людзі, яны кармілі вайскоўцаў хлебам, кілбасою, а адна бабулька прыхапіла вялікую каструлю гарбаты і налівала кожнаму, хто што падстаўляў. Кужэльны трымаўся сваіх новых знаёмых вайскоўцаў. Весялосьць расла, шырылася. Франэк кудысьці ненадоўга адлучыўся, вярнуўся досыць вясьлым, кінуў пад ногі Кужэльнаму кажушок і канфедэратку:

– Пераапранайся! На цябе страшна глядзець. Будзеш з намі.

Захмялелыя вайскоўцы сьвяткавалі перамогу нядоўга. Хутка на вуліцы зьявіўся коньнік-афіцэр. Ён пытаўся:

– Якая рота, полк?

– Першая, другая, чацьвёртая, пяты, першы, – крычалі вайскоўцы.

– Хто старшы?

– Няма, загінулі, – адказвалі жаўнеры.

– Прозьвішча? – паказаў ён нагайкаю на маладога захмялелага вайскоўца.

– Станіслаў Шугайскі, – засьмяяўся хлапец.

– Будзеш старшым.

– Ёсьць, – шчоўкнуў абцасамі Шугайскі.

Коньнік усьміхнуўся і сказаў:

– Выводзь людзей на пляц Волі. Там зьбіраецца дывізія.

Дзень прайшоў у мітусьні. Некалькі разоў станавіліся ў шарэнгі, пераходзілі з месца на месца, нечага чакалі. Начаваць Шугайскі прывёў сваіх людзей да крытых грузавікоў і загадаў у іх уладкоўвацца. Сьцяпан Пятровіч і яшчэ некалькі жаўнераў забраліся пад брызент студэбекера, прымаьціліся на снарадных скрынях і паснулі.

На наступны дзень пасля сьнеданьня сталі ў шарэнгі, ізноў усіх перапісалі і разьбілі на ўзводы і роты. На нейкі момант выглянула сонца. Заблішчэла на шкле машын, асьвятліла чорную ад копаці брукаванку і схавалася за хмары. Зацерушыў сьнег з дажджом. Падняўся вецер. Сьвістаў у абарваных правадах, ляскаў адчыненымі вокнамі ў паўразбураных дамах, падхопліваў сьмецьце, кружыў яго, затым імчэў па прылеглых вуліцах, дзе з плошчы выцягваліся калоны вайскоўцаў, за імі вурчэла, грукатала тэхніка. Апоўдні быў загад двум узводам, у адным

з якіх апынуўся Кужэльны, пагрузіцца на студэбекеры. Машыны досыць доўга выбіраліся з разьбітай і амаль у суцэльных пажарах польскай сталіцы, і затым узялі накірунак у бок Балтыкі. За горадам пабеглі засьнежаныя палі, далёкія сёлы і лясы. Машыны раўлі, калыхаліся на выбоінах. У брызент біў сустрэчны вецер, што гнаў насустрач сьнег з дажджом. Жаўнеры драмалі, абапёршыся хто на карабін, аўтамат, а хто і прылэгшы на скрынкі з харчам і боепрыпасамі. Ня спаў толькі Кужэльны, хаця ў яго не было ніякіх думак – перажытае прытупіла пачуцьці. Гледзячы на афіцэраў у белых кажухах і рускіх шапках з арламі, на дарогу, якая з-пад колаў бегла назад, ён толькі мімаходзь прыгадаў, што, пэўна ўжо, Наста атрымала звестку аб ім і сплаклася да зьнямогі. Але ранейшае, тае тугі па доме не адчуў. Пачуцьцё радасьці ад таго, што застаўся жывым, было яшчэ сьвежым.

Афіцэры курылі і ціха размаўлялі. Пра што, Сьцяпан Пятровіч з-за гулу рухавікоў, шуму ветру ня мог разабраць. Даносіліся асобныя словы: “мора” і “Балтыка”.

На сьвітанку машыны выпаўзлі з лесу і ехалі ўздоўж берага Балтыйскага мора. Ззаду заставаліся засьнежаныя дзюны, часам бачныя былі абгарэлыя вайсковыя грузавікі, разьнесеныя ўшчэнт нямецкія гарматы і іншая тэхніка. Дзе-нідзе валяліся зацярушаныя сьнегам трупы немцаў. Усё нагадвала аб вайне, якая тут толькі-толькі адкацілася на захад.

– Куды едзем? – за ноч жаўнеры адаспаліся і сталі дапытвацца ў афіцэраў. Тыя адгаворваліся жартам, але дакладна нічога не тлумачылі.

А другой палове хмарнага дня машыны спыніліся перад калючым дротам, які мацаваўся на бетанаваных слупах. За ім бачыліся цагляныя аднапавярховыя казармы і іншыя пабудовы. Студэбекеры павярнулі ў бок мора, мінулі расчыненыя насьцеж вароты і спыніліся перад першым будынкам.

Жаўнеры выгрузілі з машынаў харч, амуніцыю, іншы рыштунак і сталі гадаць, куды іх прывезьлі.

– Тут – ваенна-марская база, – стаў тлумачыць пажылы вайсковец. – Вунь бачыце і шырокі канал з мора ідзе ў тую доўгую будыніну.

– Не, хутчэй – завод, дзе немцы нешта выраблялі і гэтую канаваю вывозілі, – запярэчылі яму некалькі жаўнераў. Спрэчка разгаралася. Іх перапынілі афіцэры, якія вярнуліся да машын.

Чарнявы, гадоў за трыццаць капітан Кавальскі, у ладна падагнаным па яго фігуры вайсковым кажушку і бліскучых чобатах, прайшоўся дапытлівым позіркам па тварах жаўнераў, а потым ледзь прыкметная ўсьмешка кранула яго вусны.

– Можа, на гэтай базе дабудзем да канца вайны, – сказаў ён. – Калі пашанцуе. Тут зьбіраліся і адплывалі адсюль падводныя лодкі вермахту для выкананьня самых адказных заданьняў. У вышэйшага савецкага і нашага камандаваньня ёсьць меркаваньне, што немцы ў гэтым месцы схавалі сакрэтную дакументацыю, а мо і самыя лодкі. Завод – пад зямлёй і наўмысна затоплены. Ня выключана, што немцы, калі для іх наступіць крытычны час, сюды зьявіцца, каб забраць свае скарбы. Мы, чаго б нам ні каштавала, абавязаны не пусьціць іх сюды, зьнішчыць. На базе ўсе сістэмы жыцьцязабесьпячэньня не парушаныя. Значыцца, нездарма. З усіх бакоў – доты, якія злучаныя бетанаванымі траншэямі. Так што,

хлопцы, трэба глядзець і на мора, і на сушу. Могуць з вады зьявіцца і зверху – выкінуць дэсант. І дапамажы, як кажуць, нам Божа...

Пакуль абжывалі новае месца, адладжвалі быт, прайшло больш за месяц. У лютым задзьмулі з мора моцныя вятры. Жаўнеры несць варту ў дотах і траншэях і, хоць былі няблага апранутыя, вельмі мерзлі. Вярталіся ў казарму і адразу ціснуліся да грубак, якія палілі вугалем, што застаўся ад немцаў. Харчаваліся сыта – бо ў адным памяшканьні знайшлі многа кансерваў, мукі, бобу і нават селядцоў у спецыяльных бочках. Хапала і зброі – у кожным доце на спецыяльных бетанаваных платформах стаялі станкавыя кулямёты. Дзейнічала тэлефонная сувязь, штоноч сьвяцілі ў розных напрамках ад базы пражэктары.

– Будзьце ўважлівымі і пільнымі, – штодня, адпраўляючы на варту нарад, папярэджаў паручык. – Зьвяртайце ўвагу на самае, здавалася б, нязначнае.

Ужо многім надакучыла чуць кожны раз адно і тое ж. У дотах ці траншэях думалі, гаварылі больш аб доме, і аб папярэджаньні Кавальскага ўспаміналі рэдка, бо сумняваліся, што сюды заявяцца немцы. Больш аб гэтым спрачаліся толькі шараговыя Чэсь Кажухоўскі і Пётра Забаўскі, асабліва калі разам траплялі на варту.

У канцы сакавіка прыкметна пацяплела. Дні выдаваліся сонечнымі. Вольныя ад службы жаўнеры грэліся ля казармы ў зацішку. Ужо амаль перасталі ўспамінаць пра тое, што калісьці сказаў Кавальскі. Жылі адным нясыцерпным чаканьнем канца вайны. А што ўсё ж ён набліжаецца, верылася больш і больш. Фронт адсунуўся далёка ад межаў Польшчы. Баі ішлі на тэрыторыі Германіі. Пра гэта цяпер ведалі ўсе, бо штодня бегалі да сувязістаў паслухаць зводку. Сьцяпан Пятровіч таксама радаваўся прыемным весткам, але ў душы яго расла трывога. У такія хвіліны ён непрыкметна адлучаўся ад саслужыўцаў і хадзіў у адзіноце з аднаго канца базы ў другі. “Як мне быць? – пытаўся ў сябе, – калі прыйдзе час вяртацца дамоў. Мо застацца ў Польшчы, прыжыцца, а потым пра сябе даць вестку сваім?”

Некалькі разоў Кужэльны спрабаваў напісаць ліст Насыці, каб перадаць яго праз кіроўцаў, што прывозілі пошту, грошы і тое-сёе з харчу. Але ня мог, бо ўпэўніў сябе, што жонка даўно лічыць, што загінуў, і нечакана ўваскрасаць, вось так – для яе і яго самога, пэўна, яшчэ ня час, а мо і небясьпечна.

У пачатку красавіка лёд на моры пачарнеў, зрабіўся крохкім. У многіх месцах заблішчэла вада. З дзюнаў зьнік сьнег. Сосны, што расьлі за імі, у пагодлівых дні бачыліся сьвежымі, быццам іх адмылі ад зімовай смугі. На сонцапёку зазеленела трава. Адною ноччу, калі дзьмуў моцны вецер, прыбрэжны лёд зламаўся, і хвалі панеслі яго ў мора. Раніцаю наступнага дня ўсе былі прыемна здзіўленыя, калі ўбачылі чыстую ваду. Мора дыхала на поўныя грудзі, весела гнала на пясок белую пену. Кужэльны падоўгу, калі быў на варце, не адрываў вачэй ад бясконцай воднай прасторы.

У адзін з ціхіх надзвычай цёплых надвечоркаў Кужэльны, Забаўскі, Кажуховіч і сталых гадоў Юзэф Наварскі сталі на варту з боку мора.

– Усё, хлопцы, лічы, зіма капітулявала, – сказаў Забаўскі, які вяр-

нуўся з абходу свайго адцінку траншэі. – Адчуваеце – з мора дыхае цяплом?

Кужэльны выйшаў да доту і сапраўды адчуў цяплынь. Раптам ён убачыў над морам шнурок журавоў, сарваў шапку і замахаву ёю. Наварскі, які таксама з доту памкнуўся за Сьцяпанам Пятровічам, закрычаў: “Журавы! Родныя птахі!”

– Што, немцы? – Кажухоўскі пачуў іх галасы і стрымгалоў выляцеў з доту.

– Журавы! – Кужэльны паказаў на птушак рукою.

– А там што? – перавёў бінокль на мора Кажухоўскі. Кужэльны і Наварскі таксама прыставілі да вачэй свае біноклі.

– Баржа, – сказаў Наварскі. – Пэўна, прыгнала хвалямі.

– Учора там нічога не было, – насцьцярожыўся Забаўскі, які пачуў, пра што размова і глядзеў таксама з амбразуры доту на мора. – Патэлефаную паручыку Куроўскаму...

Тры дні ўсе, хто нёс варту, сачылі за баржай. Яна то набліжалася, то аддалялася. Потым як забыліся на яе, бо зводкі з фронту захапілі ўвагу ўсіх, хто быў на базе. Радые паведамляла пра ўпартыя баі на подступах да Берліну. У казарме і на варце толькі і гаварылі пра канец вайны ды чакалі паведамленьня аб узяцці сталіцы Рэйха.

Праз колькі дзён Кужэльнаму, Забаўскаму, Кажухоўскаму і Наварскаму зноў выпала разам несці варту ў тым самым месцы, з якога ўбачылі баржу. Гэты дот быў непадалёку ад каналу, што выходзіў у мора. Многія хадзілі туды паглядзець на прыступкі, якія ішлі ўніз і знікалі ў вадзе. Спусьціцца ў ваду па іх ніхто не адважваўся. У поўдзень, калі мора праглядвалася далёка, Кужэльны ўзьлез на купал доту і доўга глядзеў на баржу. Раптам здзівіўся – на моры ўздымаліся высокія хвалі, а яна ня зрушвала з месца, як быццам там яе прымацавалі наглуха да дна.

Аб сваім адкрыцці Сьцяпан Пятровіч сказаў Забаўскаму.

– Гэта цікава. Значыцца, там хтосьці ёсьць і апусьціў якар. – Забаўскі глядзеў на баржу, выказваў свае меркаваньні, – інакш пры такіх хвалях яна калі не плыла б, то гойдалася ці паварочвалася. А стаіць, як быццам на сушы. Не спускай з яе вачэй... Я паведамлю афіцэрам.

Камандзіры зноў назіралі доўга з пражэктарнай вышкі за баржай, затым сьпешна спусьціліся ўніз.

Хутка ўсе, хто быў з Кужэльным, убачылі, як з каналу на вялікую ваду выплыла шлюпка. У ёй былі чатыры жаўнеры і капітан. На сонцы зіхацелі пырскі ад узмахаў вёслаў. Калі лодка наблізілася да баржы і была ледзь бачная з доту, баржа павярнулася і зрушыла з месца.

– Глядзі, ажыла! – закрычаў Забаўскі, які быў побач з Кужэльным. Вольныя ад варты жаўнеры пахапалі зброю і рынуліся ў траншэі. Шлюпка зусім блізка падплыла да баржы, якая паскорыла рух насустрач. Раптам непадалёку ад яе закіпела вада, і на паверхню ўсплыла доўгая падводная лодка. На палубе ў імгненьне зьявіліся чорныя фігуркі людзей і замітусіліся ля шэрай гарматы.

– Матка Боска! – толькі пасьпеў ускрыкнуць паручык Куроўскі. Ля шлюпкі ўзняўся сноп агню і дыму. Калі ён сплыў убок, усе убачылі, што на вадзе ад шлюпкі нічога не засталася.

– Агонь па лодцы! – загадаў афіцэр і схапіўся за ручкі кулямёта. Але стрэліць не паспеў, бо на сярэдзіну падлогі праз дзьверы доту ўляцела граната з доўгай ручкай.

– Немцы ў траншэі! – закрычаў Кажухоўскі, схапіў гранату і выкінуў за дзьверы. Ля іх адразу ж раскаціста грывнула, задзынкалі-завішчэлі асколкі.

– Зачыніць дзьверы, заняць абарону! – зьбялеўшы азірнуўся на падначаленых Куроўскі. Забаўскі з Наварскім адразу ўбачылі на калёсіках цяжкі сталёвы ліст, наляглі на яго, і ён павольна пасунуўся па жалабку, закрываючы дзвярны праём.

– Мы ў пастцы! Нашы ў траншэях калі не заколатыя, то пад іхнімі рулямі, – хваляваўся паручык. – Крутаніце тэлефон. – Забаўскі пакруціў ручку апарата, паслухаў у трубку:

– Глуха.

– Сувязь парушана. Што будзем рабіць?

Усе маўчалі.

– Здавацца нельга – пераб'юць. Сьведкаў таго, што яны тут прыйшлі рабіць, зразумела, не пакінуць.

– Там гумовая лодка, а ў ёй нешта, як бочка, – закрычаў Наварскі, які, слухаючы Куроўскага, глянуў на канал. Афіцэр кінуўся да кулямёта і стаў страляць. Невядомы груз паплыў назад.

– Не спадабалася. Ня выпусьцім, швабы. Ня выпусьцім! – паручык зноў стрэліў кароткаю чаргою. – Глядзіце, калі зьявляцца з вашага боку, страляйце.

Але нідзе пакуль немцаў не было. Кажухоўскі назіраў за дваром. Забаўскі і Наварскі глядзелі праз дзіркі, з якіх былі бачны доты і частка траншэяў з усходу і захаду.

На канале ваду злёгка крывавіла сонца, якое зьнізілася і нагадвала нагрэтую патэльню, якую павесілі на праэктарную вышку. Так яно ўяўлялася Кужэльнаму, які пільнаваў дзьверы і бачыў яго праз амбразуру, дзе біў кулямёт. У доце цямнела. На моры гулялі лёгкія хвалі. Падводная лодка замерла на месцы, і жаўнеры ў доце здагадаліся, што яна чакае той груз, які немцы спрабавалі вывезьці па канале.

– Зноў плывуць! – закрычаў Куроўскі. Яго словы заглушыў трэск кулямёта, з якога ён адкрыў агонь. – Ня пройдзеце, ня пройдзеце!

Кулямёт не спыняў агню. На падлогу сыпаліся гільзы. Пад столь уздымаўся сіні дым. У гэты момант на падводнай лодцы бліснуў агонь, і праз лічаньня хвіліны грывнуў выбух. Снарад упаў зусім блізка ад доту. Наступны пераляцеў і ўзьняў вогненны сноп на двары перад казармай. Трэці трапіў у купал дота. Столь задрыжэла, але не паддалася. Зьверху пасыпаліся толькі малюпасенькія асколачкі бетону. Бухнуў яшчэ адзін – і безвынікова.

– Не праб'еце. Для сябе будавалі, заразы! – зноў пусьціў чаргу Куроўскі.

– Пан паручык! – закрычаў Кажухоўскі. – Глядзіце! Нашых з траншэяў гоняць.

– Кужэльны! Пільнай канал, – адарваўся ад кулямёту Куроўскі і глянуў праз амбразуру, дзе стаяў Чэсь.

– Знаёмая практыка, – спахмурнеў афіцэр. – Зараз прадыктуюць ультыматум. Такое я ўжо бачыў.

І сапраўды хутка ля казармы апынуліся ўсе жаўнеры, якіх захапілі немцы. Іх акружылі аўтаматчыкі і прыціснулі да сцяны будынка.

– Справа дрэнь, хлопцы! – Куроўскі захваляваўся.

Ад аўтаматчыкаў аддзяліліся двое немцаў. Яны падыйшлі бліжэй да доту і сталі наперабой крычаць на польскай мове:

– Увага! Увага! Здавайцеся – інакш усе, хто тут пад сцяною, будуць расстраляны! Даём пяць хвілінаў.

– Як быць, хлопцы? – не адводзячы вачэй ад двара, тужліва мовіў Куроўскі. – Выйдзеш – усё роўна расстраляюць. Пратрымацца тут можна толькі да цямна. Потым яны ў другім месцы спусьцяць лодку і вывядуць, што ім так патрэбна.

– А што перашкаджае гэта зрабіць цяпер? – запытаў Наварскі.

– Мы. Відаць, тое, што вывозяць, досыць цяжкае. Падняць на бераг каналу немагчыма – вышыня больш за тры метры.

– Трэба здавацца. Паміраць – дык разам! – усхвалявана загаварыў Забаўскі. – Іншага не выпадае. Нашы таварышы, што там пад рулямі, упэўнены, з надзеяй глядзяць на нас. Ня будзем грэх на душу перад смерцю прымаць. Вядома, панішчаць усіх, але ж, пан паручык...

– Ціха! – перапыніў яго Куроўскі. – Чуеце! Танкі... – Ён кінуўся да ўсходняй амбразуры. У гэты момант з-за дзюнаў выскачыў танк, за ім другі, трэці. Машыны разарвалі дрот і на шалёнай хуткасці імчэлі па пляцу базы. Немцы ў паніцы кінуліся цераз траншэі на бераг. Але кулямётныя чэргі даганялі іх. Падводная лодка імгненна знікла пад вадой. Кулямётны агонь танкістаў быў настолькі трапны і густы, што з дэсаннікаў ніхто не ўцалеў. Бераг быў усеяны трупамі. Танкі дасягнулі заходняга боку базы, разьвярнуліся і спыніліся на сярэдзіне плацу. Нядаўнія смертнікі беглі да машынаў, каб аддзячыць выратавальнікам. Куроўскі і астатнія, хто быў у доце, спусьціліся да будынку.

– Як сталася, што нас, як сьляпых кацянятаў?.. – ён усё яшчэ хваляваўся, хадзіў сярод жаўнераў і не пераставаў распытваць. Але ніхто ня мог яму дакладна патлумачыць. Адны гаварылі, што іх захапілі зьнянацку, іншыя казалі, што немцы прыйшлі з дзюнаў. Нарэшце паручык натрапіў на сувязіста Бараноўскага.

– Яны ў нашым памяшканьні вылезлі з камунікацыйнага люку, – стаў тлумачыць афіцэр. – Відаць, тут недзе незатолены падземны ход на бераг. Я эсэсаўцаў убачыў у калідоры радыёрубкі, але паспеў заскочыць у яе і даць “SOS”. Яго пачулі першымі танкісты – іх рамонтныя майстэрні ў дзевяці кіламетрах адсюль. Мяне трымалі ў пакоі да трывогі. А яна была ўжо дарэмнай – нашы ў траншэі, а там – немцы.

– Ніхто ня пікнуў, – скрушна сказаў Куроўскі і пайшоў да танкістаў. Жаўнеры не пасьпелі ачухацца ад таго, што давялося перажыць, як на базу ўварвалася пяць грузавікоў са сьпецкамандаю з палякаў і рускіх. Яны неадкладна прыступілі да агляду кожнага памяшканьня. Група вадалазаў спусьцілася ў затопленае скляпеньне. З дзясатка сьледчых падрабязна распытвалі ў кожнага афіцэра, жаўнера, як здарылася, што немцы зьнянацку апынуліся на базе. На другі дзень па радыё перадалі загад абодвум узводам пагрузіцца на свае студэбекеры, якія затым узялі кірунак на Варшаву. Афіцэры ехалі ў кабінах, а шараговыя ў кузавах бясконца наперабой гаварылі пра сваё ўратаваньне.

Новым месцам, дзе апынуўся Кужэльны са сваімі таварышамі, быў запасны полк. Ён месціўся на ўскрайку Варшавы ў старых казармах. Казалі, што яны ўзведзены яшчэ пры Пілсудскім. Частка была малалікая – сюды траплялі людзі са шпіталюў, у пераважнасьці пажылыя. Вайсковыя заняткі амаль што не праводзіліся. Раніцою рабілі праверку, пасля сьняданку прыбіралі пляц, выконвалі гаспадарчыя работы. У горад не пускалі. Аднак некаторыя запаснікі цераз дзіркі ў высокім плоце хадзілі да варшавякаў мяняць гадзіннікі, цывільнае адзеньне на гарэлку. Неяк Кужэльнага выклікалі ў штаб палка. Сьцяпан Пятровіч ішоў і хваляўся: “А што, калі раскапалі, хто ён, і там чакаюць рускія контрразведчыкі?”

У штабе малады капітан глянуў на аркуш, што ляжаў на ягоным стале, і ветліва ўсьміхнуўся:

– Зайдзіце ў трэці адзел. Гэта па калідоры – пакой нумар пятнаццаць.

Сьцяпан Пятровіч ступіў за дзьверы і адчуў, што ногі яго дзержваюць. “І тут зноў адзел... Усё-такі вынюхалі”.

Ён рухаўся і не прыкмячаў вайскоўцаў, што снавалі з пакоя ў пакой. Дайшоўшы да дзьвярэй з названаю лічбаю, спыніўся. Мурашы паўзлі па сьпіне, адчай запоўніў грудзі. Нейкія долі хвіліны таптаўся на месцы, а потым рашуча націснуў клямку.

– Шараговы Кужэльны па вашаму выкліку зьявіўся, – не пазнаючы свайго голасу, вымавіў Сьцяпан Пятровіч.

– Сядайце, калі ласка, – адказаў падпалкоўнік і працягваў корпацца ў шуфлядзе стала. Кужэльны стаяў. Палкоўнік глянуў на яго:

– Сядайце, сядайце. Тут вось якая справа. На вас з дывізіі прыслалі прадстаўленьне да ўзнагароды.

– Узнагароды? – адлягло ў Кужэльнага, і цяпло запоўніла грудзі.

– Так, так, узнагароды. Але ж мы ня ведаем пра вас нічога, акрамя таго, што добра ваявалі ў час нападу фрыцаў на базу. Бярыце ручку і напішыце сваю аўтабіяграфію.

– Зараз?

– А калі ж, нам трэба тэрмінова аформіць прадстаўленьне і перадаць у дывізію. Прадстаўляецца да вышэйшай узнагароды. Пішыце паболей, дзе нарадзіліся, ваявалі і гэтак далей, пішыце... – Палкоўнік зноў заняўся шуфлядаю, а Сьцяпан Пятровіч сядзеў і ня ведаў, што пісаць. Ён цяпер ясна ўсьведамляў – калі напісаць пра сябе праўду, то зараз ім зоймецца польская контрразведка, а затым перадасьць справу савецкім вайсковым сьледчым. Ішлі хвіліны... дзесяць... дваццаць, а Сьцяпан Пятровіч не дакрануўся да ручкі, якую з аркушам паперы паклаў перад ім гаспадар кабінета.

– Што, з-за вайны забыў, дзе нарадзіўся, як і дзе яе пачаў? – узняў вочы палкоўнік.

– Нарадзіўся на Петрыкаўшчыне ў Беларусі, ці як раней казалі, на Крэсах Усходніх. А вось ваяваць пачаў – жудасна нават успомніць.

– Так, – уздыхнуў палкоўнік, – усім нам, палякам, пра гэта цяжка прыгадваць. Ты ў якім лагеры сядзеў пры Саветах? Большасьць нашых, што склала касцяк першай дывізіі новага польскага войска, былі ў Рязанскіх.

– Я таксама адтуль, – сарвалася з вуснаў Кужэльнага.

– Папаў, пэўна, у Другі запасны полк?

– Пачынаў у ім, – схлусіў Сьцяпан Пятровіч і пачырванеў.

– Не хвалойцеся. Так і пішыце: мабілізаваны ў трыццаць дзявятым. Вас жа ўсіх, хто быў пад Пінскам, акружылі чырвоныя і забралі ў палон. Далей трапіў у гэты самы запасны, які на фронт прыгнالی пад Варшаву. Пад Магілёвам, ведаю, вы не былі. Там наша дывізія ішла ў атаку ўпершыню. Забыўся, халера ясна, як тое сяло называецца. Памятаю, што там старая, яшчэ царская сельскагаспадарчая акадэмія. Так?

– Так, так, – спахапіўся Кужэльны, хоць абсалютна не разумеў, пра што каза палкоўнік. – А Варшаву я запамніў на ўсё жыццё.

– Варшава... – скрушна ўздыхнуў палкоўнік і замоўк. Не адважваўся далей гаварыць і Кужэльны – баяўся сказаць што-небудзь такое, што выклікала б падазрэнне. Палкоўнік некалькі хвілінаў быў у роздуме, а потым зноў уздыхнуў: – Колькі выдатных хлопцаў з Арміі Краёвай палегла ў часе паўстання. Мы стаялі ля Віслы і ўсё рыхтаваліся да штурму. А швабы гэтым часам знішчалі краёўцаў. Ніколі не даруюць нам такое варшавякі.

– Камандаваньню было відней, мабыць? – нясьмела вымавіў Кужэльны.

– Вядома, відней, – кісла ўсьміхнуўся палкоўнік і дадаў. – Давайце пішыце пра ўдзел у вызваленні нашай сталіцы ў складзе Другога запаснога, пра ўсё пішыце, што было далей. Асабліва пра Прусію. За храбрасьць на той базе вас і прадстаўляюць да ўзнагароды. Там сітуацыя была вельмі рызыкаўная. Спазьніліся б на некалькі хвілінаў рускія танкі – і ўсе вы загінулі б. Швабы нікога ў жывых не пакінулі б. У сарочцы нарадзіліся вы, хлопцы.

Сьцяпан Пятровіч пасля размовы з палкоўнікам зразумеў, як трэба пісаць, хаця ня быў да канца ўпэўнены, што гэты пажылы афіцэр з сумнымі і разумнымі вачамі не схітрыў, і, калі ён аддасць сваю пісаніну яму, ня выцягне з гэтай шуфляды паперку і не пачне:

– Брэшаш, гад! Ты немцам служыў...

Кужэльны перадаў палкоўніку напісанае, і той стаў уважліва чытаць. Сьцяпан Пятровіч сядзеў, унутры сьцяўшыся, быццам зараз яму вынясуць сьмяротны прысуд. Але палкоўнік адклаў аркуш і ўсьміхнуўся:

– Можце лічыць, што ўзнагарода вашая.

Радасны Кужэльны пакінуў штаб і толькі цяпер убачыў, як хораша на вуліцы. Абапал сьцяжыны са старой цэгля аж да казармы, якая гнязьдзілася воддаль, зелянела шаўкавістая трава. Па ёй скрозь, як зоркі на небе, зіхацелі пад сонцам жоўтыя кветкі. За казармаю выстраіліся высокія каштаны. Іх галіны з разлапістымі крыжападобнымі лістамі, на якіх красавалі белыя сьвечкі-кветкі, дыхалі сьвежасьцю. Дзесьці ў шатах гэтых дрэў на розныя лады сьпявалі птушкі. Вясна шчыравала на ўсю моц. Сьцяпану Пятровічу падалося, што такое хараство ён бачыць упершыню ў жыцці. Незразумелая радасьць, як у далёкім дзяцінстве, ахапіла яго. Ён ішоў няспешна і не заўважыў, як перад ім вырас Забаўскі.

– Што такі шчасьлівы? – усклікнуў ён. – Абрадаваўся ўзнагародзе?

– А ты адкуль ведаеш?

– І мяне прадставілі. Куроўскі пастараўся.

– А дзе ён сам?

– У штабе дывізіі. Усё піша рэляцью, як у доце абараняліся. А героі, калі па праўдзе, ня мы. Каб не пасьпеў сувязіст паведаміць рускім, з таго герояства адзін пшык быў бы. Пашанцавала нам. За гэта трэба сто

сьвечак у касьцёле паставіць. Мо і выжывем. Заходзь да нас, мы з Кажухоўскім у трэцім узводзе. Шмыгну праз дзірку да цывіляў, хлопцы далі нямецкія афіцэрскія боты на шнапс памяняць. Так што заскоквай...

Кужэльны адмовіўся:

– З вечару на кухню заступаем.

Майскія дні прынеслі яшчэ больш цяпла. Кужэльны душнымі начамі ў казарме прачынаўся сярод ночы. Размовы аб хуткім сканчэньні вайны сталі ўсё больш і больш непакоіць яго. Яму было крыўдна за сябе: “Столькі перанёс, столькі разоў сьмерць глядзела ў вочы, – разважаў ён, – за што, Божа, ты так мяне караш? Падкажы мне, што рабіць. Куды мне падзецца, каб захаваць сябе для маіх дзетак і любай Насыці? – Як ні імкнуўся знайсці выйсьце з такога цяжкага становішча – не знаходзіў. – З кім мне параіцца, у каго шукаць падказкі?” Ноч сплывала, а Сьцяпан Пятровіч ня ведаў, як быць. У казарме было надзвычай душна. Ціха. Звонку, праз адчыненыя вокны амаль не адчувалася сьвежасьці. Кужэльны варочаўся, у галаве мроіліся і мроіліся трывожныя думкі. Сон не прыходзіў. Раптам ля тумбачкі, дзе стаяў днявальны, дзынкнуў тэлефон. Сьцяпан Пятровіч чуў, як той зняў трубку і доўга ня клаў яе. Нехта паведамляў яму аб нечым важным. Нарэшце вартавы паклаў трубку і закрычаў на ўсё горла:

– Хлопцы! Вайна скончылася!

Усе паўскоквалі з ложкаў. Днявальны забег у казарму і зноў закрычаў:

– Вайна скончылася!

– Ура! – пахапалі зброю вайскоўцы, выскачылі на вуліцу і сталі паліць уверх. У гэты момант неба над начным горадам асьвятлілася сотнямі ракет і трасуючых куль. Усе абдымаліся і цалаваліся. У штабе загарэлася сьвятло ва ўсіх вокнах. Адтуль прыбеглі афіцэры і радасна пацьвердзілі, што фашыстоўская Германія капітулявала. Кужэльны таксама цалаваўся з многімі знаёмымі і незнаёмымі, хоць у душы яго моцна балела. У казарме да раніцы ніхто ня клаўся. Аднекуль зьявілася гарэлка, кансервы, кілбаса. Афіцэры і шараговыя ўзьнімалі тосты, пілі за перамогу. Два акардэаністы гралі полькі, вальсы, мазуркі. Захмялелыя жаўнеры танцавалі, сьпявалі песьні.

Два тыдні радаваліся ў палку, што нарэшце скончылася доўгая страшная вайна. Не было вечару, каб перад адбоем ня ладзіліся танцы і стыхійныя сьпеўкі. Затым трохі сьцішыліся. Камандаваньне ўстрывожылася – палічыла, што такое ўшчэнт разладзіць дысцыпліну. І яно мела рацыю. Многія сьмелычакі пасяля адбою ўцякалі з часьці да цывільных, бавілі там ноч і вярталіся на сьвітанку, затым, схадзіўшы на сьняданак, зьнікалі з казармы куды-небудзь у зацішак і адсыпаліся. З надыходам адбою ўсё паўтаралася. Каб заняць людзей, камандзір палка па дамоўленасьці з гарадскім магістратам стаў зьбіраць штодня сьпецыяльную каманду, якую два афіцэры вялі разьбіраць руіны, засыпаць варонкі ад бомбаў і снарадаў.

У пачатку чэрвеня пайшла гамана аб дэмабілізацыі. Жаўнеры, якія па службовым абавязку хадзілі на станцыю, прынеслі вестку, што з Германіі ўжо ідуць бясконцыя эшалоны з рускімі дэмабілізаванымі.

Сьцяпан Пятровіч, які на нейкі час перастаў думаць аб сваёй дэмабілізацыі, зноў занудкаваў – адчуў сябе між молатам і кавадлам. Сэрца разрывалася на часткі – яму нясьцерпна хацелася хутчэй пабачыць сваіх,

і адначасова душыў страх, што ён можа і не даехаць дадому – правераць у дарозе дакументы рускія і западозраць, стануць высвятляць, хто ён. Аднак, калі прыйшоў загад пачаць дэмабілізацыю, Кужэльны канчаткова вырашыў ехаць дамоў:

– Калі Бог уратаваў мяне, то і далей дапаможа.

Лета пасылала гарачыя дні і навальніцы. Жаўнеры рэзаліся ў карты, часам выпівалі. Дні ў чаканні жаданага загаду аб дэмабілізацыі цягнуліся марудна. І вось у адзін з іх да штабу палка падрулілі два легкавікі са старшымі афіцэрамі. Жаўнеры гуртам павалілі з казармаў, і хутка полк стаяў у шарэнгах. Перад строем паставілі стол, які накрылі зялёным сукном, і крэслы. Са штабу да жаўнераў выйшлі старшыя афіцэры, камандзір палка і ягоныя памочнікі. У страі з нецярпеньнем чакалі аб’яўленьня загаду на дэмабілізацыю. Аднак гэтага ня здарылася. Камандзір палка, калі госьці расьселися, зьвярнуўся з кароткаю прамоваю, затым зачытаў загад, дзе гаварылася пра ўзнагароду жаўнераў, якія праявілі храбрасьць у барацьбе з нямецка-фашыстоўскімі захопнікамі. У пераліку ўзнагароджаных Сьцяпан Пятровіч пачуў і сваё прозьвішча.

– Радавы Кужэльны, запрашаем атрымаць узнагароду, – неяк зьнянацку данеслася да яго, і ён рушыў да афіцэраў. – Узнагароджваецца вышэйшым ордэнам Войска Польскага, крэксам першай ступені “Мілітары Віртуці” за храбрасьць і адданасьць, – урачыста загучэў голас камандзіра палка. Затым ён узяў узнагароду і прычапіў яе на грудзі Кужэльнага.

У казарме Сьцяпана віншавалі, нават падкінулі на руках, і яму яшчэ больш стала шкада сябе. Перажытае неслася перад вачамі, і сьлёзы ручаём беглі па твары. Усе палічылі, што такое здараецца якраз з героямі – яны плачуць, калі іх узнагароджваюць. Але сапраўды ад чаго ён плача і што ў гэты момант ён адчуваў сябе самым нешчаслівым чалавекам у сьвеце, ніхто з яго аднапалчанаў ня ведаў, не здагадваўся.

Дэмабілізацыю аб’явілі ў канцы першага тыдня ліпеню. Адбылося ўсё неяк нечакана – апоўдні са штабу прыйшоў дзяжурны і загадаў ісьці атрымліваць дакументы. Іх выдавалі ў трох пакоях. Кужэльны трапіў да палкоўніка, які выклікаў яго, каб напісаў аўтабіяграфію.

– Ну, віншую, дачакаліся свайго, – падаў яму па-цывільнаму руку афіцэр. – Вось ваша вайсковая кніжка. Можа там і ня ўсё запісана, але асноўныя звесткі пра службу і ўзнагароду занесены. Жывіце доўга, салдат. Ідзіце па грошы, паёк – і айда на станцыю. Як даехаць да Петрыкаўшчыны, падкажа чыгуначная камендатура. Бывайце!

На вакзал Сьцяпан Пятровіч дабраўся перад захадам сонца. Доўга давялося памарнавацца ў чарзе да каменданта. Польскі капітан паглядзеў ягоную кніжку і перадаў свайму напарніку – рускаму каменданту ў званьні маёра. Той таксама пагартаў дакумент і глянуў на Кужэльнага:

– Значыцца, дамоў. Значыцца, ваяваў з намі і да нас вяртаешся.

– Да сям’і, – рашуча адказаў Кужэльны.

– Шараговы?

– Шараговы.

– Дзе твая Петрыкаўшчына? – маёр стаў разглядаць мапу. Кужэльны сачыў за ім, і трывога ўзьнімалася ў грудзях. Нешта знаёмае і непрыем-

нае было ў паводзінах савецкага афіцэра. Нарэшце маёр адарваўся ад мапы:

– У нас тут эшалон з Германіі. Знойдзеш начальніка і паедзеш да Брэста, а там камендатура адправіць цябе, куды трэба. Маёр выпісаў накіраваньне і аддаў Кужэльнаму.

Эшалон рушыў з Варшавы апоўначы. Спадарожнікі Кужэльнага адразу пачалі сваё баляваньне. Прыставілі да скрынкі, дзе была недапітая начальнікам эшалона бутэлька гарэлкі, яшчэ некалькі такіх, паверх наслалі брызентавую накідку для афіцэрскага саставу і ўраз арганізавалі вялікі стол. Кужэльны на запрашэньне адмаўляўся, спасылаючыся, што хоча спаць і адчувае сябе блага.

– Пасьпееш выспацца – эшалон будзе цягнуцца да Брэста доўга. А хваробу, якая ў вантробах, толькі і лячыць гарэлкаю, – не адставалі ад яго чырвонаармейцы, і яму прыйшлося здацца. Баль цягнуўся да раніцы. Былі ўспаміны, песьні, скокі. Угаманіліся, калі ў вокны цяплюшкі заглянула сонца. Кужэльны прымасыціўся на сваім рэчмяшку і адразу заснуў.

Спалі да поўдня. Прачнуліся, сяк-так з кацялка над вядром прамылі вочы і сталі шукаць, мо дзе засталася недапітая пляшка. Яе не было, і ўсе спахмурнелі. Старшы лейтэнант крычаў на вусатага старшыню:

– Фронт прайшоў, а гаспадарнічаць не навучыўся. У мяне ў роце быў старшыня дык старшыня. У яго, нават калі пад бамбёжкаю ляжалі, было сто грамаў. А ты заначку не пакінуў, лайдак.

Старшыня не агрызаўся, супакойваў начальніка:

– Не кіпяціся, Яфімавіч, прамашка выйшла. На першай жа станцыі памылку выправім.

– На мой гадзіннік, – лейтэнант зняў з рукі трафей, – будзе прыпынак – бяжы.

Эшалон грукатаў, павіскаваў коламі і не спыняўся. Кужэльны праціснуўся да акна, за якім плылі то жытнёвыя, то бульбяныя палеткі. Удалечыні бачыліся хутары, а часам і вёскі. Вецер лашчыў твар, асьвяжаў галаву, якая была цяжкаю ад выпітага, як быццам у яе наклалі каменьняў. Афіцэр ня меў спакою, хадзіў па вагоне, курьў і злаваўся. Чырвонаармейцы валяліся на падлозе, драмалі. А станцыі ўсё не было.

– Рабінчук! – крыкнуў старшы лейтэнант. – Ты тут наступаў ад Брэста. Глянь, дзе гэта мы цягнемся, што так доўга няма прыпынку. – Высокі з крываватымі і дужымі нагамі чырвонаармеец з крэткам падняўся з падлогі і паглядзеў у акно:

– Мы пад Брэстам, мо кіламетраў трыццаць засталася. Хутка будзе станцыя.

– Старшыня! Падрыхтавацца!

Рабінчук не памыліўся. Паравоз сыцішыў ход, даў працяглы гудок. Станцыя была маленькая. Вакзал – цагляны дамок ды некалькі дамоў з прысадамі. На пероне стаяў дзяжурны з чырвоным сыцяжком. Заляскалі вагоны, і цягнік спыніўся. Старшыня выскачыў, агледзеўся, Кужэльны бачыў, як ён дабег да дзяжурнага і спыніўся. Той свабоднай рукой паказваў старшыне на вакзал, а потым раптам сарваўся з месца і пабег кудысьці. Да акна прыліпла некалькі чырвонаармейцаў:

– Клінула ў старшыны. Зараз будзе апахмелка. Дарэмна вы, Яфімавіч, яго чысьцілі...

У Брэст прыехалі надвячоркам. Эшалон мінуў перон, які быў да адказу запоўнены людзьмі, і спыніўся на таварнай станцыі. Кужэльны развітаўся са сваімі спадарожнікамі і выйшаў з вагону. Ён вырашыў не ісці да пасажырскага вакзалу і не звяртацца ў камендатуру, дзе могуць прычапіцца, а распытаць у чыгуначнікаў, як лепш дабірацца да Петрыкава.

На бязлюднай таварнай станцыі ўсе каляіны былі занятыя таварнякамі. Кужэльны блукаў між імі ў надзеі сустрэць хоць якога чыгуначніка. Пахла шкпінарам і мазутаю. Сьцяпан Пятровіч абыходзіў эшалон за эшалонам і нікога не сустракаў. Сонца малінавым колерам блішчэла на адпаліраваных рэйках. Надвячорак сьветлымі цэнямі клаўся ў закутках між вагонамі, доўгімі палосамі, што ляглі ад тэлеграфных слупоў на шчабёнку-падсыпку.

Кужэльны хадзіў яшчэ з паўгадзіны і толькі калі апынуўся на месцы, дзе каляі сталі сыходзіцца, ля стрэлкі нечакана натрапіў на чалавека з зашмальцаванай брызентавай торбай, з якой тырчалі сігнальныя сьцяжкі:

– Ці не падкажаш, як дабрацца да Петрыкава?

– Якога? Што на Палесьсі? – чыгуначнік падазрона глянуў на вайскоўца.

– Так, на Палесьсі.

– Табе лепш было б да Баранавіч, а там лацьвей і да Петрыкава дабрацца.

– Мо й так, але я ўжо сышоў са свайго саставу, якім ехаў з Варшавы.

– З палону, ад немцаў?

– З польскай арміі – дэмабілізаваўся.

– Значыцца, з трыццаць дзвятага дома ня быў.

– Ня быў.

– А крыж у немцаў заслужыў? – уставіўся на ўзнагароду чыгуначнік.

– Кажу, у Войску польскім ваяваў.

– А хто вас ведае, палякаў, дзе вы ваявалі. Пры немцах тут таксама трапляліся ў гэткай форме. Як іх? Краёўцы. Бацьку майго мардавалі... Вунь там лятучка на Пінск пойдзе. Ідзі папрасіся. А з Пінску да Петрыкава як-небудзь дабярэшся. Праўда, там, казаў мне адзін машыніст, яшчэ з лесу пастрэльваюць.

– Хто пастрэльвае? – здзівіўся Кужэльны.

– Хто яго ведае. Бяжы да лятучкі, а то яна ўжо чмыхае.

Кужэльны кінуўся між рэк бягом, дзе стаяла звычайная дрызіна з прычэпленым дзіравым вагонам.

– Мне на Петрыкаў трэба, да Рудні. Мо чуў пра такую станцыю?

– Ня толькі чуў, а быў там не аднойчы, – мужчына аглядзеў Кужэльнага і замаўчаў.

– То як? – парушыў маўчаньне Кужэльны.

– А ніяк – забаронена нам ваенных браць. НКВД у любым месцы можа спыніць – і што тады?

– Я дэмабілізаваны, дакументы ёсьць.

– А чаму праз камендатуру не аформіўся?

– Сышоў тут з эшалону, думаў адсюль лацьвей да дому, чым праз Баранавічы.

– Вось прыйдзе напарнік, паглядзім. А сам не бяруся – дарога небясь-

печная.

У Пінск лятучка прыйшла рана. Дзень заняўся, але сонца яшчэ не паднялося. Кужэльны разьвітаўся з чыгуначнікамі і накіраваўся на вакзал. Там ад начальніка станцыі даведаўся, што да Петрыкава толькі вечарам будзе рабочы поезд, які зьбірае на паўстанках людзей, што рамантуюць чыгунку.

– А раней? – удакладніў дэмабілізаваны.

– Цяжка сказаць, што ўдзень будзе. Паспрабуй дамовіцца з маставікамі. Яны мост на Прыпяці аднаўляюць. У іх аўтамабілі часам едуць у бок Петрыкава. Чым табе тут мучыцца да вечара, паспрабуй, салдат.

З вакзалу Кужэльны ішоў вуліцай па-над Прыпяцьцю. З аднаго боку ў прысадах стаялі драўляныя дамы, трапляліся і цагляныя. У агародчыках вабілі вока пышныя раньнія вяргіні. З другога боку ціха плыла ў ранішнім сьветлым тумане Прыпяць. У адным месцы, дзе бераг узняўся высока, а пад ім залаціўся пясок прыбрэжжа, Кужэльны спусьціўся да вады і прысеў. Зняў боты і мундзір і застыў, гледзячы на раку. Так сядзеў мо з гадзіну, і нікуды яму не хацелася ісьці. Сонца прыемна лашчыла плечы. Ногі адчулі свабоду і прасіліся ў ваду. Кужэльны падцягнуў вышэй галіфе і ступіў у яе. Доўга хадзіў уздоўж залацістай водмелі, затым вярнуўся да сваёй вопраткі і стаў сьнедаць. Непадалёку прашмыгнулі чайкі і апусьціліся на ваду. Цячэньне панясло іх далей. Дзесьці плюхнуў шчупак. А на другім беразе, дзе там-сям зьвісалі да вады лазьнякі, шчыравала качка з качанятамі. Усё гэта супакойвала Кужэльнага, хоць на душы было трывожна. “Калі мяне і арыштуюць, – апраўдваў свой намер вярнуцца Сыцяпан Пятровіч, – хай зноў страляюць, але ж мая любая Насьця, мае родныя дзеткі ўсё ж убачаць мяне жывым”. З гэтаю думкаю ён апануўся і пайшоў шукаць маставікоў.

Палутарка зьявілася адразу пасля абеду. Шафёр – вайсковец, амаль аднагодак Кужэльнага, пагадзіўся яго падвезьці. У дарозе разгаварыліся. Шафёр, ня зводзячы вачэй з наезджанай, разьбітай каляіны, якая ішла праз балоты, стаў жаліцца:

– Палякі вас хутка адпусьцілі. А ў нас тут яшчэ нікога. Чакаем з дня на дзень, а не адпускаюць. Я са Смаленску, сваіх чатыры гады ня бачыў. Нававаяўся па горла.

Кужэльны спачуваў яму, але ў доўгую размову ня ўвязваўся, бо ўсе думкі яго былі пра сустрэчу з сям’ёй. А вадзіцель расказваў і расказваў пра сваё жыцьцё. Кужэльныразумеў яго: чалавеку трэба выгаварыцца пра набалелае.

Праз паўсотні кіламетраў дарога пайшла лесам. Насустрэч плыў то беразьняк, то хвоя, то смалістыя сосны, якія сваімі магутнымі кронамі закрывалі неба і ўтваралі цень. За Жыткавічамі зноў ехалі праз балота. На нізкіх месцах палутарка грукатала, падскоквала на бярэвеньнях, з якіх быў зроблены насыціл.

– Вантробы вытресе, пакуль выберамся, дзе вышэй, – спачувальна паглядзеў шафёр на Кужэльнага, які на сядзеньні з брызенту, трымаючыся за жалезную абшыўку кабіны, падскокваў, як нявопытны вершнік на неаб’езджаным кані. Хоць шкло дзвярэй кабіны было апушчана, і гарачы скразняк урываўся безупынна, пот заліваў твар – было вельмі душна. Палягчэла, калі зноў убліся ў сасновы бор.

Перад вечарам палутарка дакалыхалася да месца, дзе ішла нарыхтоўка лесу для мостабудаўнікоў. На дзялянцы нікога, акрамя складзеных у штабелі доўгіх круглякоў, не было. Шафёр саскочыў на зямлю і стомлена прысеў ля нагрэтага кола палутаркі.

– Яны там, лес валяць. Пад вечар зьбяруцца – прыйдзецца заначаваць.

Кужэльны агледзеўся, абышоў дзялянку і вырашыў рухацца далей пешкі.

– Як знаеш, – сказаў шафёр, – я тут ня першы раз і чуў, што да твайго Петрыкава недалёка.

– Спадзяюся, на сваёй зямлі не заблукаю, – развітаўся Кужэльны з шафёрам і пакрочыў да дарогі, якая з паляны паглыблялася ў лес. Праз кіламетры тры ён патрапіў на разбураную сядзібу і ўспомніў, што быў тут, калі прыйшлі Саветы. У саракавым годзе вясною са шваграм наведваліся сюды за сухім стаяком для гонтаў. З пабудоваў захавалася толькі пуня, якая скрывілася і асела амаль да зямлі. Сядзіба зарасла беразьняком, між якога там-сям стаялі дажываючыя свой век яблыні. “Калі тут пераначаваць і ранічкай рушыць у накірунку Прыпяці, што адсюль вёрст за дзесяць, а потым яе берагам, то дома буду недзе надвячоркам”.

У пуні Кужэльны спаў да раніцы. Абудзіўся ад звонкага і радаснага сьпеву птушак. Дзень абяцаў быць ясным і гарачым. Закінуў за плечы рэчмяшок і рушыў пратаптанай сьцяжынаю ад сядзібы ў бок Прыпяці, не сумнеючыся ў правільна выбраным напрамку. Дзе-нідзе шлях пераціналі невялічкія рачулки, па дне якіх бруіла чыстая вадзіца. Ля адной Кужэльны прыпыніўся, зачэрпнуў кружку вады, каб наталіць смагу. Тут жа прыкмеціў куст перасьпелых чарніцаў, і кінуў жменю іх у рот.

На падыходзе да сасновага бору да яго слыху раптам данесліся аддаленыя аўтаматныя і адзіночныя стрэлы. Кужэльны спыніўся і стаў слухаць. “Што ж гэта можа быць? Мо вайскоўцы тут вучэньне наладзілі і паляць, як на фронце? Не паляваньне ж...”

Страляніна чулася хвілінаў трыццаць. Кужэльны ўвесь гэты час заставаўся на месцы, хаця даўно прывык да стрэлаў. Аднак яны яго насыярожылі – чуцьцё падказвала перачакаць. Калі канчаткова сьціхла, ён пайшоў далей па абраным шляху. Праз які час хады Сьцяпан Пятровіч здагадаўся, што Прыпяць недалёка. Пайшлі вывараты старых хвояў, на месцы каранёў якіх быў бачны шэры жвір, залесьнявелая вада. Даводзілася збочваць, каб іх абысці.

Сонца ўзнялося вышэй. Грэла мацней, але яшчэ не адчувалася сьпякота. Пралезшы праз чарговую гушчавіну, Кужэльны раптам пачуў за плячыма выкрык:

– Стой! Рукі ўгару, сабака!

Кужэльны азірнуўся. Бухнуў стрэл, і зусім блізка ціўкнула куля.

– Падыдзі бліжэй! – зноў пачуўся голас. Сьцяпан Пятровіч, не апускаючы рукі, саступіў са сьцежкі і ўбачыў ля караню струхлелага выварату вайскоўца з пагонамі лейтэнанта, які сядзеў на зямлі і цэліў яму ў галаву.

– Папаўся, бандыт! – злосна глядзеў на Кужэльнага афіцэр. – Зараз я цябе, сука, улажу.

– Я не бандыт! – сьпешна адказаў Сьцяпан Пятровіч.

– Бандыт, польскі сабака! – крычаў лейтэнант. І толькі цяпер Ку-

жэльны заўважыў ля яго трупы чырвонаармейцаў. Больш за дзясятка валялася ў розных позах між кустоў.

– Падыдзі да мяне! – зноў злосна выкрыкнуў лейтэнант і так зморшчыўся ад болю, што аж гайданулася рука з пісталетам. Кужэльны наблізіўся.

– Дык хто ж ты, калі не бандыт? – трохі спакойней вымавіў вайсковец.

- Я дэмабілізаваны, іду дахаты.
- А чаму ў гэтым бандыцкім адзеньні?
- Я звольніўся з Войска Польскага.
- Дакументы!

Кужэльны дастаў з кішэні вайсковую кніжку і працягнуў яе лейтэнанту. Той, не апускаючы пісталет, хутка прабег вачыма, што ў ёй было напісана, і паклаў яе ля сябе.

– Падыдзі яшчэ бліжэй і прысядзь побач.

Кужэльны выканаў яго загад. Лейтэнант абмацаў яго з ног да галавы, затым праверыў рэчмяшок.

– Я табе паверу, але не да канца. У мяне прастрэленыя абедзве нагі, ты панясеш мяне, а я буду ўвесь час трымаць ля тваёй галавы пісталет. Пры першай жа спробе збавіцца – страляю. Зразумеў?

– А што тут разумець? Ты бяз ног, у бядзе – сьвяты абавязак дапамагчы.

Кужэльны пасадзіў вайскоўца сабе на плечы і зрушыў з ім, як калісьці са сваёй малою дачушкаю, калі хадзілі ў лес ці на Прыпяць.

– Ідзі, куды загадваю! – лейтэнант прыставіў да галавы Кужэльнага пісталет. – Трэба выбрацца адсюль на Старую грэблю. Чуў пра такую? Куды яна вядзе?

- У Рудню, – адказаў Сьцяпан Пятровіч.
- Правільна, значыцца, мясцовасьць ведаеш.

Кужэльны нёс вайскоўца і ўвесь час адчуваў ля галавы рулю пісталета. Паранены падказваў, куды зварочваць, дзе трымацца проста. Адчувалася, што ён дасканала ведае гэтае ўзьлесьсе. Калі выбраліся з гушчавіны ў бор, вайсковец загадаў апусьціць яго на зямлю. Сьцяпан Пятровіч пасадзіў параненага ў ягаднік пад смалістаю сасной. Той нейкі момант маўчаў. Праз бінты з ягоных ног сачылася кроў.

– Што глядзіш, думаеш акачуруся? – лейтэнант аблізаў асьмяглыя вусны і раптам паваліўся ніц. Кужэльны ўхапіў яго за плечы і пачаў трэсьці. Паранены нешта гаварыў, як п’яны. Сьцяпан Пятровіч асьцярожна паклаў вайскоўца на зямлю і бягом кінуўся да хмызьняку, каб набраць кружку вады з лужыны, што прыкмеціў непадалёку. Вярнуўшыся, падняў за плечы амаль беспрытомнага вайскоўца і асьцярожна стаў ліць яму ваду ў паўраскрыты рот. Лейтэнант выпіў некалькі кропляў, глянуў на Кужэльнага і застагнаў. Сьцяпан Пятровіч зноў апусьціў яго на зямлю.

“Як быць з ім? – мільганула думка. – Кінуць тут і пайсьці? Хай памірае.” – Кужэльны агледзеў мажнае цела вайскоўца і ягоныя ногі. І толькі цяпер убачыў, як яны апухлі. Лейтэнант трызьніў, крычаў і матляўся то ў адзін, то ў другі бок. Кужэльны памацаў лоб і зразумеў, што ў яго гарачка. Сьцяпан Пятровіч агледзеўся наўкола, як бы шукаючы паратунку. Нідзе нікога не было. Толькі лес нема глядзеў у блакітнае неба,

з якога шчодра ліло гарачыню сонца. Параненаму трэба неадкладна зрабіць перавязку – інакш будзе заражэньне. Кужэльны спрытна разрэзаў халявы чобатаў і бінты, зьняў іх і стаў аглядаць раны. Лейтэнант застагнаў, Кужэльны глянуў на ягоны белы твар: “Цярпі”. З ранаў пацякла кроў, і Кужэльны ня ведаў, што рабіць. Позірк зачэпіўся за палявую сумку, што вісела цераз плячо лейтэнанта, адкрыў яе і стаў мацаць рукой. Натрапіў на бінт і біклагу. Выняў іх, адкруціў накрывку і панюхаў. Пах сьпіртнага заказытаў у носе. “Прамыю сьпіртам раны і перавязу”, – вырашыў Кужэльны, хоць гэта яшчэ ніколі не даводзілася рабіць.

Усю рэшту дня, ноч і наступны дзень вайсковец трызьніў. Кужэльны не адыходзіў ад яго ні на крок. Раніцай новага дня, калі паранены трохі заціх, дэмабілізаваны насьпех у кацялок назьбіраў чарніцаў, зьбегаў за вадою і на маленькім вогнішчы зварыў кампот. Гэтым пойлам сілкаваў параненага. На зьмярканы другі дзень паранены перастаў трызьніць і заснуў. Кужэльны падтрымліваў вогнішча, падкідваючы сухое сасновае ламачча, якога наўкола было досыць.

Сьцяпан Пятровіч драмаў ля вогнішча, а калі сон праходзіў, мацаў лоб у параненага, слухаў, ці жывы. Вайсковец спаў, і Кужэльны зразумеў, што крызіс, пэўна, мінае. На золку, калі з усходу паміж соснаў працягнуліся і ўпалі плямамі чырвоныя пасмы ўзышоўшага сонца, паранены расплюшчыў вочы і раптам сеў. Затым агледзеўся, схавіў свой пісталет і нацэліў на сядзячага Кужэльнага:

– Рукі ўгару, бандыт!

Кужэльны разгубіўся і падняў рукі.

– Адставіць! – вайсковец ледзь прыкметна ўсьміхнуўся, пазнаўшы свайго выратавальніка.

Паранены моўчкі здзіўлена глядзеў на свае боты, разрэзаныя бінты і зразумеў усё, што адбылося ў час яго непрытомнасьці.

– Ня кокнуў мяне... чаму?

Кужэльны маўчаў.

– А вось твае пшэкі з лесу, краёўцы... Чуў пра іх? Яны мой атрад ушчэнт... Якіх хлопцаў паклалі.

Кужэльны маўчаў. Лейтэнант памацаў бінты на нагах, і сьлёзы пацяклі па яго твары.

– Жыць будзеш, – паварушыў галавешкі Кужэльны.

– Табе і цяпер да канца не давяраю, а ты вось уратаваў мяне, чаму – не разумею.

– А як жа не ратаваць? – уздыхнуў Кужэльны.

– А як да палякаў трапіў, чалавекалюб? Па мабілізацыі ў трыццаць дзвятым? Дык ты павінен быць ваеннапалонным у немцаў ці ў нас?

Кужэльны доўга маўчаў, глядзеў на лейтэнанта, і ён на нейкі момант нагадаў таго капітана, што дапытваў у той нямецкай хаце і прасіў контрразведчыка, каб той адпусьціў яго.

– Не маўчы. Расказвай. Тут мы адны. Калі прынясеш мяне ў Рудню – адпушчу, хто б ты ні быў.

– Адпусьціш ты мяне ці не, пэўна, горш ня будзе. Для сваіх, куды вяртаюся, я – загінуў.

– Ну і што з таго? Такіх выпадкаў не адзін, калі прыходзілі “пахаронкі”, а потым і нябожчык ажываў. На вайне ўсялякае здаралася.

Жонкі, дзеці ўзрадуюцца, і ты зноў адчуеш, што сапраўды нанавя нарадзіўся..

– Каб так толькі, – уздыхнуў Кужэльны. – Мне б цяпер, пэўна, лепш сапраўды загінуўшым быць.

– А, зразумеў. Грахоў перад уладаю многа маеш.

– Ды якія грахі! – ускіпеў Сьцяпан Пятровіч. – Немца ў траншэі ў час атакі пашкадаваў, бо той прасіўся – чацьвёра дзяцей у яго. Вось усе мае грахі.

– І ты да палякаў зьбег? – усміхнуўся лейтэнант.

– Ня зьбег я. Нашы прысудзілі да расстрэлу і расстралялі, ды не да канца. З магілы я вылез, – заплакаў Кужэльны і стаў расказаць усё па парадку без утайкі, што з ім было. Вайсковец слухаў яго вельмі ўважліва. Выраз яго твару гаварыў, што ён верыць цяпер кожнаму слову Сьцяпана Пятровіча. Калі Кужэльны замоўк, лейтэнант доўга аб нечым думаў, а потым спагадліва глянуў на Сьцяпана Пятровіча:

– Дык чаго ты, галава садовая, дамоў дэмабілізаваўся?

– А куды? – здзівіўся Кужэльны.

– У любое другое месца. Асвоіўся б, чужое прозьвішча ўзяў бы, а потым і сям’і даў знаць. Яна ціха пакінула б сялібу, і жылі б сабе. Хто дакапаецца. Вайна ўсё б сьпісала. А цяпер і я ня ведаю, як табе быць. Упэўнены, у ваенкамаце і мясцовым НКУСе пра цябе дакладная апера-тыўка ляжыць. Маўляў, расстраляны за здраду, а ты сам тут як тут. – Лейтэнант задумаўся, а потым сказаў: – Расстраляць не расстраляюць, а пасадзіць пасадзяць. Гэта я табе кажу, як лейтэнант НКУС, камандзір асобага зьнішчальнага атраду. Табе трэба было асьцерагацца менавіта такога, а ня думаць, што тыя жываглоты, што не дабілі і не павесіліся ў лагеры, зноў данясуць. Пабаяцца, бо ня выканалі да канца прысуд, так-сама былі ў палоне. За гэта ім – вышка. Вось чаму яны хацелі, чаго б ім ні каштавала, зьнішчыць цябе. Эх! Вайна, вайна, каб цябе, падлу...

Да позьняга вечара ў Кужэльнага з лейтэнантам была размова. Пра многае распавядаў той – дзе і як ваяваў, чаму стаў з краёўцамі змагацца. Калі сьцямнала, Кужэльны з сваіх прыпасаў на вогнішчы зварыў вчэру, пакарміў параненага і сам зьеў некалькі лыжак. Абодвум не хацелася спаць. Часам Пятроў моршчыўся ад болю, але не паказваў выгляду. Кужэльны не-не, а пытаўся, як ён сябе адчувае.

– Цяпер выжыву ўдвайне, – махнуў той рукою. – Заўтра панясеш у Рудню, а там трэба нешта рабіць з табою.

Раніцай лейтэнанту пагоршала, біў калатун, ліўся з твару халодны пот. Кужэльны прапанаваў зрабіць новую перавязку, але лейтэнант не пагадзіўся:

– Рушым у Рудню, – настаяў ён.

Сьцяпан Пятровіч набраў кацялок вады, наглуха замацаваў вечка, каб у дарозе не адчынілася, і ўзяў на плечы параненага. Дарогу ня трэба было вышукваць, бо лейтэнант ведаў яе. Праз кожныя кіламетры тры паранены прасіў спыніцца, каб пасядзецц па дрэвам, бо ногі, якія зьвісалі аб апал тулава Кужэльнага, нясьцёрпна балелі. Часам лейтэнант скрыгатаў зубамі і стагнаў. Але калі Сьцяпан Пятровіч спыняўся, прасіў ісьці далей. Дарога ўвесь час ішла праз бор, ад якога дыхала жывіцай і перасьпелымі чарніцамі. У Кужэльнага шумела ў галаве, зьбялелі вусны, хоць на кожным прыпынку ён піў з кацялка і паіў лейтэнанта.

– Стой, Сьцёпа, – раптам ціха вымавіў паранены, – адпачні, а я з’арыентуюся, дзе мы.

Кужэльны асыцярожна апусціў лейтэнанта на дарогу і сеў побач. Той абвёў позіркам наваколле, як быццам нешта прыпамінаў, а затым узняў дрыжачую руку і ледзь вымавіў:

– Здаецца, мы блізка ад нашай базы. Вунь там за гэтымі мурагамі лазьняк, далей Рудня. Здаецца, Сьцёпа, дабрыдзем.

Кужэльны толькі паглядзеў у той бок, куды паказваў лейтэнант, і нічога не сказаў. Душу апанавала маркота, не адчувалася тае радасці ад сустрэчы з роднымі, якую ўяўляў да спатканьня з лейтэнантам. Яго тачылі сумненні – ён ня верыў раней сказанаму лейтэнантам, думаў, што як толькі яны прыйдуць на тую базу, адразу будзе арыштаваны.

– Што маўчыш, ня радуешся? – крануў Кужэльнага лейтэнант. – Разумею цябе, Сьцёпа. Думаеш, загадаю арыштаваць? Маеш рацыю так думаць, але памыляешся. Ня сволач я, Сьцёпа. Абавязаны табе жыцьцём. Прыйдзем на месца, паголішся, адпачнеш, а заўтра адпушчу цябе на ўсе чатыры бакі. Дам табе дзьева даведкі. Адну, што ўратаваў мяне. Другую, што ты не Кужэльны, а радавы зьнішчальнага атраду Карасёў Яўген Сідаравіч, з верасня сорак чацьвёртага актыўна ўдзельнічаў у барацьбе з бандамі польскіх нацыяналістаў, камандзіруешся для выкананьня спецыяльнага заданьня ў Заходнюю Польшчу. Разумееш, для чаго?

– Не, – скрушна адказаў Кужэльны.

– Першую даведку даю, бо адчуваю, што ты не мінеш роднага дому. Зьявішся ў ваенкамат, станеш на ўлік і здасі даведку. Яны не адразу здагадаюцца, хто ты сапраўды.

– Думаеце, што гэта мяне ўратае?

– Гарантыі, Сьцёпа, няма, але паспрабаваць трэба.

Трохі адпачыўшы, працягвалі шлях. Несучы Пятрова, Кужэльны ўзважваў ягоныя словы. Да канца яму ня верыў – вельмі простым здалося прапанаванае.

“Мо, гэта хітрыкі? – тачылі сэрца сумненні. – Я з тою даведкаю ў ваенкамат, а там ужо ведаюць, што прыйшоў той, каго чакаюць. Цямніў лейтэнант – ня хоча аддаць мяне адразу, вось і прыдумаў, каб я паве-рыў, пакуль нясу. А што, калі яго ўзяць ды і скінуць з плячэй – хто яго тут знойдзе бязногага? Цьфу! Прыйдзе ж у галаву такая д’ябальшчына. Зраблю такое – Бог пакарае. Мушу паверыць яму”. Ад гэтых думак Сьцяпан Пятровіч аж прыпыніўся.

– Давай, Сьцёпа, адпачнём, хоць ужо недалёка. Вунь і мурагі, – ля вуха пачуўся голас лейтэнанта. – Дацягнемся да іх і перадынем.

Праз колькі дзясяткаў метраў пад нагамі з травы пачала выціскацца вада, запахла гнільлю.

Ля мурагу прыселі на сухое месца – угадваўся ў рэзаку падок былога стажка. Сьцяпан Пятровіч памацаў рукамі і адчуў спрасаванае лазовае гальлё.

– Што шукаеш? – зірнуў на яго лейтэнант і ўсьміхнуўся. – Мо аб-рэз?

– Стажок, відаць, тут ставілі – гальлё ў рэзаку.

– Сенца думаеш яшчэ пасьпець укасіць? Бо жонка ж, пэўна, не змагла – адна. Цяпер гаспадар паклапоціцца...

Кужэльны не адказаў лейтэнанту, а сам падумаў: “Ня веру я табе, энкавэдыст...”

Тым часам лейтэнант расшпіліў сваю скураную торбу, дастаў запісную кніжачку і стаў яе гартаць. Сьцяпан Пятровіч паглядаў на яго і працягваў маўчаць. Нарэшце той паклаў блакноцік назад і задуменна глянуў на дэмабілізаванага.

– Вось што, Сьцёпа. Ніякіх даведак я табе ня буду даваць. Пакуль ішлі, вырашыў адпусьціць цябе тут. На базу табе са мною рызыкаўна. Польская форма, атрад мой загінуў. Я паранены, прынесены на плячах чужаком. Пачнуць капацца. За сябе не трываюся, за цябе. Абавязкова ўчыняць допыт, праверку – у нас так прынята, разумеш. Хоць ты будзеш казаць праўду – не павераць, бо яна вельмі неверагодная, твая адысея. Хутчэй палічаць яе легендай, якую прыдумала варожая сьпецслужба. Зараз мы разьвітаемся. Ты зайдзі дамоў, раскажы ўсё жонцы, а праз дні два-тры схадзі ў ваенкамат, пра цябе там ніхто адразу даведвацца ня будзе, я ўпэўнены, бо такіх уваскрэслых цяпер многа – хто з палону, хто ад палякаў. Прыйшоў – і добра. Пачнуць пазьней, таму доўга дома не затрымлівайся – кіруйся ў Беласток. Там знойдзеш Шымановіча, працуе кухарам на вакзале ў рэстаране. Скажаш яму: “Я ад Ружовага”. Ён табе дапаможа на працу ўладкавацца і дакументы зробіць. Пройдзе час, Сьцёпа, і сям’ю забярэш. Ты каталік?

– Так, – ледзь вымавіў ушчэнт разгублены Кужэльны.

– Вось і добра – Сталін хутка палякаў з Усходу ў Польшчу адправіць. А цяпер – бывай, пакутнік.

– А як жа ты?

– Не хвалойся. Ты адыдзеш, я пачну страляць – пачуюць на базе, прыбягуць.

– Лепш забіце тут, у гэтым балоце, – заплакаў Кужэльны. – Не хачу, каб у сьпіну.

– Ты што, Сьцёпа, – задрыжэлі рукі ў лейтэнанта. Ён прыцягнуў да сябе галаву Кужэльнага, абняў і прыціснуў да грудзей: – Як ты можаш так думаць? Ня верыш? Тады бяры пісталет, стрэліш уверх тры разы, кінь у траву зброю і бяжы дамоў.

Сьцяпан Пятровіч узяў цёплы, нагрэты сонцам пісталет, падхапіў рэчмяшок і напраткі праз высокую траву пабег у бок Прыпяці. Сьціскаючы ў руцэ зброю, Кужэльны ляцеў як апантаны. І толькі, калі ўжо далёка адбег ад мурагоў, успомніў, што трэба страляць. У надвячоркавай цішыні стрэлы падаліся яму такімі гучнымі, як быццам ён пальнуў з гарматы. Кужэльны выкінуў зброю, і накіраваўся да ракі.

Дамоў прыйшоў ноччу. Сьвяціў высокі месяц. Вокны ў хаце былі завешаныя фіранкамі, і Сьцяпан Пятровіч вырашыў дачакацца раніцы. Асьцярожна адчыніў пуню і па знаёмай лесьвіцы залез на вышкі, дзе заўжды сушыў снапы. Памацаў насыціл, адчуў салому і стомлена апусьціўся на яе. Да раніцы праляжаў бяз сну. На душы было спакойна і радасна – здавалася, што прылёг тут, каб адпачыць пасья цяжкай працы. Адчуваньне, што ён дома, прыемна лашчыла сэрца.

На кроквы ўпаў сьвітанак. Замычэла карова. Зарыпелі дзьверы ў хаце, і нехта пайшоў да хлява. Грукнула вечка дайніцы, і пачуўся

жончын голас. Сьцяпан Пятровіч усхапіўся, спусьціўся на ток і прыадчыніў дзьверы.

– Наста! – ціха паклікаў ён жонку. Тая выскачыла з хлява і закрычала:

– Хто ты?

– Гэта я, Сьцёпа!

– Сьцяпанку, – ускрыкнула Насьця і стала апускацца на росную траву.

– Не палохайся! – падхапіў яе Кужэльны. Яна глядзела на яго і дрыжэла:

– Ты?.. Жывы?

– Жывы.

Насьця прыпала да яго грудзей і зайшлася ад плачу.

* * *

У ваенкамат Кужэльны прыйшоў праз тыдзень. Яго без усялякіх пытанняў паставілі на ўлік і выдалі ваенны білет. Інвалід лейтэнант толькі зазначыў, ставячы пячатку ў білеце:

– Нашых многа апынулася ў палякаў. З маёй роты, а мы стаялі ля самай Віслы, таксама ўзялі цэлы ўзвод.

Кужэльны вяртаўся з Петрыкава ў добрым настроі. Яму здавалася, што ўсе ягоныя трылогі і страхі мінулі.

– Табе паверылі, Сьцёпачка, – тулілася ноччу да яго шчаслівая Насьця. – Усё абышлося, і не патрэбна табе тая Польшча.

– Ці я не ваяваў, ці забіў каго? – пераконваў сябе Сьцяпан Пятровіч і з цягам часу канчаткова ўпэўніўся, што ніхто яго ня будзе шукаць.

За Кужэльным прыехалі праз чатыры месяцы ноччу. Праз сон ён пачуў стук у вакно, адхіліў фіранку і ўбачыў на двары легкавік.

– Хто там? – прачнулася Насьця.

– Гэта па мяне, – Кужэльны падняўся і адчыніў дзьверы. У хату ўвайшло трое з аўтаматамі. Першы праверыў ваенны білет і паклаў яго ў кішэнь.

– Вы арыштаваны! Зьбірайцеся.

Кужэльны сабраў свой рэчмяшок, абняў Насьцю:

– Бывай, любая! Я вярнуся...

